

LÕPP JA ALGUS KORRAGA VON KRAHLI KOOPAS

Juuli, 2022

VALNER VALME

„Melanhoolia“. Põhineb *Lars von Trieri* samanimelisel filmil. Lavastaja: **Juhan Ulfsak**. Tõlkija: **Katrin Hammer**. Lavastusdramaturg: **Eero Epner**. Kunstnik: **Edith Karlson**. Helilooja: **Jakob Juhkam**. Kostüümikunstnik: **Kärt Ojavee**. Valguskunstnikud: **Oliver Kulpsoo ja Mihhail Makošin**. Osades: **Anne Tüرنpu, Mari Abel, Katariina Tamm, Erki Laur, Rasmus Kaljujärvo, Jörgen Liik ja Markus Truup**. Von Krahli teatri ja Ekspeditsiooni esietendus 13. IV 2022 Von Krahli teatris.

Juhan Ulfsaki „Melanhoolia“ vajab laagerdumiseks aega. See läheb vaatajasse sisse, aga ei lähe enam välja. See tunne alles jääb. Isegi süveneb. Saadud mulje võib matta enda alla ka nädalaid hiljem, pakkuda äkki rõõmugi, nagu hüsteeria hüsteerikule. Mida teha hüsteeriaga, mis on niigi kõikjal meie ümber: igapäevastes tõmblustes isikliku edu lainetel ja lõputult keerulistes psühholoogilistes mängudes, millesse end argisuhtluses mässime ja mis näivad Venemaa sõjakuritegude taustal eriti illusoorseid? Robotite või robotiseerunud programmeerijate võimused vaba mõtte üle või lihtsalt soovi üle toimida kuidagi kõigi nende lõputute võimaluste piires?

Hea näide eelöeldu kohta pärineb lavastajate ja dramaturgide liidu lehelt eldliit.ee: „Tulemused otsingule: juhan ulfsak Teie juhan ulfsak otsing ei sobis ühegi kandega. Ära & #39; paanikat, me & #39; seda koos läbi elama. Las & #39; s Tutvu meie võimalustega siin.“

„Ära ja hässtääg paanikat“, okei, aga enivei, lõppkokkuvõttes ei saa aru, kas see on tunnetuse küsimus, Delfi uudised või puhkuse-eelne tähtaegade kuhjumisest tekkinud suutmatust, et Eesti ühiskond tundub raginal kärisevat. Või on see maitse asi? Ent mida tunnelda — isegi sõna „hüsteeria“ kaaperdas üks bande hiljuti koos kaabude ja patriotismiga.

Rabeduse vastu aitab tardumine. Juhan Ulfsak näitab, et ainus võimalus ellu jääda on tunnetada kõige teadaoleva lõppu ja samas võtta seda paratamatust melanhoolse, somnambuulise nullolekuga. Null kui uus algus, null kui number, mis väljendab poolkohalolu.

„Melanhoolia“ haakub Ulfsaki lavastustest enim „Unistajatega“ (2017), olles sellele justkui järjeks. Neid kahte ühendab elektriline atmosfäär, milles kujundus, valgus ja

kogu kunst on näitlejatest tähtsamgi, kus muusika asetub narratiivi loo peamise kandjana ja ruumis on loodud seisund, mis näitlejatel ja publikul on üks. See kõik on samm kaugemale või pigem kõrvale Von Krahlist ja NO99-st tuttavast bänditeatrist. (RIP mõlemad — kas sellise asja aeg sai tõesti läbi ja mida see veel peaks näitama?! See on omaette artikli teema, igatahes ei näita see Tallinna kesklinna vähest küllastatavust kultuuraraffa poolt.) „Unistajad” ja „Melanhoolia” osutavad millegi lõppu, millele maailm on ainult metafooriks. Nagu ka Ulfsaki „Melanhoolias” kõlab: viimasena ei sure mitte lootus, vaid see neetud maailm. Maailm vaagub hinge, aga püsib ka pärast Hitlerit, Putinit ja muid lurjuseid, ja ka pärast lontrusi, kes mõtlevad ainult rahast, ja argpükse, kes ei julge kellelegi vastu astuda ega millestki loobuda.

Mõnikord ei pruugi parimaks protestivormiks olla teistega kaasa amokki joosta, vaid irduda, tarduda nurka ära. Sama väljendavad „Unistajad” ja „Melanhoolia”, viimane aga mitte tegelaste, vaid lavastaja hoiaku kaudu. Mõlemad lavastused on loodud filmide ainetel, esimene lähtudes Bernardo Bertolucci „The Dreamersist” (2003), teine Lars von Trieri „Melancholiast” (2011). Von Trieri juurde on Ulfsakil juba teine kord tulla: 2010. aastal pani ta TÜVKA VIII lennu „Idioote” („Idioterne”, 1998) mängima.

Ulfsak oskab filme lavale tuua. Ta mõistab, et filmiga ei pea kaasa jooksuma, et filmilikkus laval on midagi, mis jääb õhku värelema, mis moodustab kaadri, tekitab vaatajaga distantsi nagu kinos. Asi on fluidumis ja minu meelest on see vahepealne neljanda seina lõhkumine üle hinnatud: teeme kõik koos teatrit, üks teatrirahvas kõik — sääal saalis ja siin lava peal. Sellest suhtumisest on kõrini ja minu meelest on Ulfsaki tugevus lavastajana see, et ta ehitab selle seina tagasi. Nii oli see isegi „Unistajates”: kuigi me istusime kusagil saali keskel, ei ole ma näitlejaid eal endast kaugemana tundnud. Või Draamateatri „Kaardis ja territooriumis” (2015) — jah, klassikaline lava niikuinii, aga lavastaja paneb autori, Houellebecqi (Pääru Oja), kuuti, tekitab mitu distantsi ja samas ka lühiühendust, sest autori sisemonoloog jõuab raamatu- ja justkui ka etenduseväliselt saali.

Pean tunnistama, et kui ma pärast esimest esietendust saalist väljusin, mulle Ulfsaki „Melanhoolia” ei meeldinud. Aga nüüd, kaks kuud hiljem mõtlen ikka veel sellele lavastusele ja mind valdab melanhoolia, mis seisab kolmel vaalal: apokalüptiline kõhedus, pidev eksistentsiaalne kriis, mis on vanuse kasvades liikunud juba ammu endast välja ja hõlmab tervet maailma, ja õnnis tõdemus, et keegi kaardistab maailma nii, nagu seda on ohtlik tunnetada.

Olen midagi sellist varem öelnud Andrei Ivanovi loomingut arvustades, aga täiendan mõtet, et hea kunst ei pea sellest osasaajale midagi andma, pigem võiks see midagi ära võtta, jätta eksistentsiaalse tühiku kuhugi südame alla. Ja ka mina ise ei taha heale kunstile midagi anda — st liigse vastutulelikkuse mõttes kõigi sümbolite, vihjete ja alltekstide lahtimuukimisel. Ärge oodake minult seda; mina ei tea, mida lavastaja mõtles, ei tahagi teada. Ma saan napilt teada, mida mina ise ühe teatripubliku ühikuna mõtlen, ja seetõttu pole vaja neid nähtamatuid, „näitust“ seletavaid paberilehti ekspositsioonisaali seintel nagu miine laval: kas ikka kõik varasemad lavastused kumavad läbi, kas Platon ja Baudrillard vilksatavad õiges kohas? Ei, ma tahan puhast tunnetust, abstraktset tunnetust, seda puhast kunsti, mida Von Krahl veerand sajandit lubanud on ja enamasti ongi andnud. Selle püüdmiseks pean paratamatult häälestama end tegijatega samale lainele ja see „võnge punkt null“ on see Raadio Vaba Euroopa, mida inimesed, kel miski kripeldab, on käinud Rataskaevu majast otsimas. Ma loodan, et sinna tuleb tüütute tviidis härrasmeeste pokkeriklubi ja teatrivaimud käivad neid kummitamas.

Ma ei taha, et nähtud etendus vaimustaks, meeldiks; ma tahan sellega elada ja vaielda ja mõelda: oli või ei olnud? Kas praegu oli see hetk? Kas see hetk kestab?

Muide, Baudrillard, lihtne lause, aga võib-olla sellepärast see ongi mulle meelde jäänud: „Aga kui kõik on alla surutud, siis ei ole enam mitte miski alla surutud.“¹ Kas see pole mitte võti mõistmaks, miks me teeskleme normaalsust, olgu siis tegu looduskatastroofi, sõja, pandeemia või pelgalt mingi poliitilise karglemisega? Üldine tasand on teine, meie asend sellel ikka sama. Seda simulatsiooni väljendavad ka näitlejad Von Krahli kaduval laval: reklaamiärimees (Erki Laur) otsib loosungeid — mis ju ongi varjud koopa seintel —, Mari Abel õena korraldab pulma nii, nagu on õige, kuigi nendes tingimustes see ju ei ole õige. Noorpaar — Katariina Tamm ja Jörgen Liik — ei leia teineteistki üles, rääkimata armastusest. Rasmus Kaljupää kui elu peremees. Kuidas ma olen kadestanud neid iseteadliku, universumi valitsejast kõutsi olekuga isandaid kõikjal enda ümber, samal ajal kui ise habisen ebakindlusest. Markus Truup kui usin eduühiskonna jünger kaose tingimustes. Ainult pruudi käre ja vinge ema Anne Tüürpu kehasuses vastandub oma endise mässumeelsuse varemotel veidi sellele kenitlevas kantseliidis kõnelevale kontoritsunftile — jällegi siis ainult varjudes väljendudes. Ma otsin selle Baudrillard'i üles, ta jätkab: „Me ei ole enam kaugel sellest allasurumise absoluutpunktist, kus laod ise lagunevad koost, kus fantasmide laod varisevad kokku. Kogu ladude, energia ja kõige sellest järele jääva imaginaarsus on tingitud allasurumisest. (—) Tänapäeval tehakse jäägist, allesjäänud energiast, jääkide taastamisest ja säilitamisest inimkonna põhiprobleem. Kuid sellisena on see lahendamatu. Iga uus vabastatud või kulutatud energia jätab uue jäägi.“²

Otsime kontakti ja klõpsame kellelegi südame, sest me kohaneme, me ei lähe tagasi koopasse. Aga me ei pääse ka edasi. Me seisame paigal ja paneme südame. See on ju kena? Simuleerida tähendab teeselda, nagu sul oleks see, mida sul pole, ütleb seesama Baudrillard. Mul on! — Ja see karje ongi teesklus, iseenda ees.

Edith Karlsoni lavakujundus on koobas, see on fakt. Aga vaielda võib selle üle, kas pauk on käinud või mitte. Lars von Trieri filmist mäletan enim hiiglaslikku taevakeret hõõgudes Maale lähenemas. Õövastav oli, kuidas objektile läheneb subjekt, mis on suurem kui objekt — mu lapsepõlve õudusunenägede läbiv kujund. Kaja Kann kirjeldab Edasis olukorda nii: „Skulptor Edith Karlson on hõivanud kogu ruumi. Skulptuuriks on krohvitud seinad ehk siis toosama kummituslik koobas, mille elavat sisemust saab teatrivaataja näha. Ikkagi on see kunstnik Karlson pannud lavastuse alguspunkti paika ja otsustanud, et too hull lugu, mida Maale lähenev planeet Melanhoolia endaga kaasa toob, on juba juhtunud.”³

Madli Pesti näeb Sirbis õnnetust alles tulemas: „Ühtlasi on peategelane ainus, kes teab, et maailma lõpp on kohe käes: Maale läheneb komeet Melanhoolia.”⁴

Ma arvan, et õigus on mõlemal ja ühtlasi igal vaatajal, kes tõlgendab Ulfsaki „Melanhoolia” aega ja ruumi. Kuna tegemist on seisunditeatriga, siis on kohal kõik ajad korraga ja ruum väljendab ühtaegu minevikku, olevikku, tulevikku ja abstraktset hetke. Ning soovi korral võib koobas sümboliseerida Platonit või tõdemust, et eks need pulmalised ja reklaamiärimehed ja me ise ja üldse tänapäeva inimesed ju sisuliselt ela ikka koopas, kuigi võib-olla puumajades, sisekujundaja disainitud elutubades mere ääres, metsa sees või keset linna. Mentaalne koobas aina süveneb, sest soov elada head elu on ürgne ja samas vastuolus ümbritseva reaalsusega.

Kõige lõpuks tähendab koobas täna ka pommivarjendit. Nii või naa, alles jääb ka materiaalne koobas, sest mateeria on kõigis ajalikes nähtumustes, kõigis loodusjõudude ilmingutes ja elavates olendites see jääv substraat, mille loovad vältimatult meie intellekti vormid, milles meile ilmneb maailm kui kujutlus — sellisena nähtumuste suhtes indiferentne, valmis kandma ükskõik millist loodusjõudu, nagu ütleb Schopenhauer⁵, kes järeldab, et mateeria alus on intellektis, mis kõigis neis muutustes kindlalt püsib ja on järelikult ajas alguseta ja lõputa.

Juhan Ulfsaki „Melanhoolia” kätkeb korraga lohutust ja ängi.

Ma ei jõudnud rääkida karaokest „Melanhoolia” laval, aga seda on hästi teinud juba teised kriitikud; liiatigi võib see olla järgmise, kujuteldava artikli põhiteema.

Viited:

1 Jean Baudrillard 1999. Simulaakrumid ja simulatsioon. Kunst, lk 209.

2 Samas.

3 Kaja Kann 2022. Ulfsaki sõnadeta karaoke Von Krahlis. — Edasi 20. IV. — <https://edasi.org/128249/teatriarvustus-kaja-kann-ulfsaki-sonadeta-karaoke-von-krahlis-melanhoolia/>

4 Madli Pesti 2022. Otsides elus olemise tunnet. — Sirp 29. IV. — <https://sirp.ee/s1-artiklid/teater/otsides-elus-olemise-tunnet/>

5 Arthur Schopenhauer 2018. Maailm kui tahe ja kujutlus. Ilmamaa, lk 430–431.